

ELŐSZÓ

Az MTA Közgazdaság-tudományi Intézete az Országos Foglalkoztatási Köz-alapítvány támogatásával 2000-ben indította el a magyarországi munkapiac és foglalkoztatáspolitikai aktuális jellemzőit bemutató és a témakör egy-egy területét részletesen elemző *Munkaerőpiaci Tükör* című évkönyvsorozatot. A kötetek tartalmának összeállítása során arra törekedtünk, hogy az államigazgatásban dolgozó szakemberek, a foglalkoztatási szolgálat szervezeteiben, az önkormányzatokban, a civil szervezetekben, a közigazgatási hivatalokban, az oktatási intézményekben és a kutatóintézetekben dolgozó kollégák, az írott és elektronikus sajtó munkatársai napi munkájukban jól hasznosítható információkat kapjanak a magyarországi munkapiaci folyamatokról, a foglalkoztatáspolitikai jogszabályi és intézményi környezetéről, a magyarországi munkapiaccal foglalkozó hazai és nemzetközi kutatások friss eredményeiről.

Fontos szempont, hogy az évkönyvsorozatban publikált elemzések, adatok a felsőfokú oktatásban is jól felhasználható ismereteket adjanak a munkagazdaságtan, az emberierőforrás-gazdálkodás különböző témaköreiben. Olyan kiadványokat állítottunk össze, amelyek a rendelkezésünkre álló statisztikák, elméleti kutatások és empirikus elemzések alapján közérthető formában, jól áttekinthető szerkezetben mutatják be a magyarországi munkapiaci folyamatok jellemzőit és belső összefüggéseit.

Megőrizve a sorozat szerkesztőinek korábbi gyakorlatát, idén is kiválasztottunk egy területet, amelyet különösen fontosnak tartottunk a magyarországi munkapiaci folyamatok megértése, a tényeken alapuló foglalkoztatáspolitikai eredményessége szempontjából. A szerkesztőbizottság döntése alapján az idei Közelkép fejezetet a munkaerőhiány magyarországi jellemzőit tárgyalja. A kiadvány öt fő részből áll.

A magyarországi munkapiac 2016-ban

Magyarország bruttó hazai terméke 2016-ban 2%-kal haladta meg az előző évit, amely azonban a visegrádi országok között így is a legalacsonyabb volt. A növekedésben a külső kereslet mellett hangsúlyos szerepet játszott a belső kereslet is, melynek legnagyobb részét a háztartások fogyasztási kiadásai teszik ki. Ez utóbbiak volumene 4,9%-kal emelkedett, melyet döntően a javuló munkaerőpiaci környezet és a reálbér-növekedés támogatott.

2016-ban a KSH lakossági megkérdezésem alapuló reprezentatív adatgyűjtése a munkaerő felmérés definíciója szerinti foglalkoztatottak száma 4 millió 352 ezerre nőtt, ami a felvétel 1992. évi indulása óta mért legmagasabb érték. A foglalkoztatottság 2016. évi bővülése annyiban sajátos, hogy az egy év alatti 141 ezres növekmény csaknem kizárólagosan a hazai elsődleges munkaerő piacon, s azon belül is a versenyszférában realizálódott. A közfoglalkoztatotti kör létszám-bővülése 2016-ban minimális volt, a 2017. évi, ezt a foglalkoztatási formát érintő intézkedés csomag pedig már a közfoglalkoztatotti létszám csökkentését irányozza elő. A külföldön dolgozóknak a munkaerő felmérésben megjelenő szegmensére – az elmúlt évek dinamikus létszámnövekedése után – 2016-ban szintén a stagnálás volt a jellemző, de valószínűleg ez a megállapítás a külföldön dolgozók teljes sokaságra is igaz. Ehhez a javuló hazai munkaerő piaci helyzet mellett hozzájárult, hogy a harmadik legvonzóbb célszágnak számító Egyesült Királyság bejelentette az unióból történő kiválását.

A statisztikai adatforrások alapján pontosan nem lehet megmondani, hogy összesen hány munkavállalóra lenne pótlólagosan szüksége a gazdaságnak, de egyértelmű, hogy 2016-ban az előző évhez képest számottevően nőtt a vállalkozások kielégítetlen munkaerő kereslete. Az üres álláshelyek száma így éves átlagban közel 36%-kal haladta meg az egy évvel korábbit. A versenyszférán belül 2016-ban létszámarányosan az információ és kommunikáció nemzetgazdasági ágban volt a legtöbb betöltetlen állás, több mint másfélszerese a versenyszféra egészére jellemző átlagnak (ez a IV. negyedévben 3,0% üres álláshely arányt jelentett.) 2016-ban összességében az uniós definíció szerinti potenciális munkaerő tartalék kategóriába (amibe nem értendők bele a közfoglalkoztatottak) 420,5 ezren tartoztak, 115 ezerrel kevesebben az egy évvel korábbinál. A nyugdíjkorhatár emeléséből következő többlet mellett ez a tartalék biztosította a létszámnövekedés forrását, ezen belül is – akárcsak korábban – mindenekelőtt a munkanélküliek rétege.

A 2016-ban a kereset alakulására az összességében kedvező gazdasági folyamatok mellett a munkaerőért folyó verseny erősödése is hatott. A nemzetgazdasági szintű bruttó átlagkereset 2016-ban a korábbi évekre jellemzőnél jelentősebben, összességében 6,1%-kal 263,2 ezer forintra nőtt. A nettó kereset 7,8%-kal haladta meg az egy évvel korábbit, ami – párosulva a továbbra is alacsony 0,4%-os fogyasztói árindex-el – a reálkeresetek 7,5%-os javulását eredményezte. Nőtt a 2011-ben bevezetett gyermekek utáni személyijövedelemadó-kedvezmény is. Az ország gazdaságilag fejlettebb területeinek előnye nemcsak a magasabb foglalkoztatási színvonalban, de a keresetekben is tükröződik. Általában igaz az, hogy az alacsony a foglalkoztatási ráta jellemezte (így nagyobb munkaerő tartalékkal rendelkező) megyékben a kereset is átlag alatti és igaz ennek a fordítottja is. E két tényező együttes vizsgálata egy erősen polarizálódott Magyarország képét rajzolja ki, ahol a megyék egy-két kivételtől eltekintve vagy egyik, vagy másik kategóriába taroznak. Ilyen kivétel Heves és Tolna megye, ahol a vi-

déki átlagot meghaladja a foglalkoztatottak bruttó átlagkeresete. Az előbbiben ez azzal magyarázható, hogy a magas kereseti átlag jellemezte visontai hőerőmű foglalkoztatási súlya jelentős, míg az utóbbinál hasonló szerepe van a paksi atomerőműnek. A magas foglalkoztatási ráta, alacsony átlagkereset egyetlen tipikus képviselője Zala megye, ahol nemcsak a magas kereseti átlag jellemezte nemzetgazdasági ágak alulreprezentáltak, de a foglalkoztatási struktúrában nagyobb súllyal szereplő nemzetgazdasági ágakban is elmaradnak a keresetek a megfelelő vidéki átlagtól.

Közelkép

Az idei évkönyvünket támogató Nemzetgazdasági Minisztérium kifejezett javaslatra volt, hogy az idei kötet tematikus *Közelkép* fejezete a *munkaerőhiánynak* a vállalatokat és képviselőiket erősen foglalkoztató kérdéséről szóljon. Egy közgazdász kutató vonakodva lát egy ilyen felkérés teljesítéséhez, mert a kortárs szakirodalomban alig érintett témáról van szó, és olyan fogalomról, aminek (a piacgazdaságokra vonatkozóan) nem létezik szakmai közmegegyezéssel szentesített értelmezése. Nem kétséges viszont – bármennyire homályos is a fogalom – a hiányra való vállalkozói panaszok *vizsgálatra érdemes társadalmi tény*, annál is inkább, mert nagyon is valóságos gazdasági következményekkel jár: bérversenyt indíthat el, erősíti az oktatáspolitikára gyakorolt vállalkozói nyomást és adminisztratív beavatkozásra ösztönözheti a hiány-panaszokkal nap, mint nap találkozó államapparátust.

A fejezet 2. része a demográfiai cseréből és a külföldi munkavállalásból eredő pótlási szükséglettel foglalkozik. Az elmúlt években népes korosztályok (a Rátkó-gyerekek) vonultak-vonulnak nyugdíjba és egyre kisebb korosztályok léptek be a munkaerőpiacra. Jelentősen változott a demográfiai okokból megüresedő munkahelyek és a potenciális jelentkezők képzettségigénye illetve képzettsége közötti különbség is. A szakmai közbeszédben elterjedt vélekedés, hogy a munkaerőhiánnyal kapcsolatos panaszok szaporodása és a *külföldi munkavállalás* növekedése között oksági kapcsolat van. A tanulmány ennek a kapcsolatnak a formáját, mértékét vizsgálja a KSH Munkaerő-felmérésének adataival, melyekből megállapítható, hogy mi volt a külföldön munkát vállalók kilépést megelőző utolsó hazai foglalkozása, munkahelyük ágazata, földrajzi régiója és ez mennyire korrelál a hazai munkaerőpiacra vonatkozó szaporodó hiányjelzésekkel. A fejezet ezen túl azt is elemzi, hogy jellemzően milyen szakmákban, ágazatokban helyezkednek el, a képzettségüknek megfelelő munkahelyeken dolgoznak-e azok, akik külföldre mentek, és kik azok, akik visszatérnek.

A 3. rész első tanulmánya azt vizsgálja, hogy *kik panaszkodnak munkaerőhiányra*. Többváltozós módszerekkel elemzi, hogyan hat a panaszok valószínűségére a vállalat ágazati és földrajzi hovatartozása, munkaerő-összetétele, termelékenysége, reziduális (tehát a munkaerő-összetételből eredő hatások kiszűrése utáni) bérszintje, életkora és létszámdinamikája, beruházási tevékenysége. Az elemzés

a Bértarifa-felvétel és a Rövid Távú Munkaerőpiaci Prognózis (a továbbiakban Prognózis) összekapcsolt adatait használja. A második tanulmány a nyilvánvaló hiányhelyzetek: betöltetlen állások és kihasználatlan kapacitások jellemzőinek alakulásával foglalkozik.

A 3. rész 3. és 4. tanulmánya a toborzási nehézségek legfontosabb *következményeit* próbálja feltárni. Ezen belül részletesen elemzi, milyen szerepet játszik a munkaerőhiány a béremelkedésnek az utóbbi években tapasztalható felgyorsulásában. A hiánnyal kapcsolatos panaszok szaporodása és a béremelkedés gyorsulása nem feltétlenül áll egymással ok-okozati kapcsolatban. Az „akkor, tehát azért” hibáját csak a mikroszintű elemzés tudja elkerülni. A hiány és a béremelkedés (vagy más reakciók) közötti kapcsolat egy korlátozott vállalati mintán közvetlenül is megvizsgálható, a Bértarifa-felvétel és a Prognózis összekapcsolt adatai segítségével. Továbbá, a beralakulás részletes vizsgálata a Bértarifa-felvétel nagyobb mintáján olyan eredményekkel szolgálhat, melyekből közvetve következtethetünk a hiányhelyzetek szerepére. Megvizsgálható, gyorsabban nőnek-e a bérek azokban a foglalkozásokban, ágazatokban és régiókban, ahol más források a hiány-panaszok szaporodására utalnak. Feltehető az a kérdés is, hogy a munkaerőért fokozódó verseny kikényszeríti-e a bérek különösen gyors ütemű emelését a piaci szint alatt fizető vállalatoknál?

A következmények sorába tartozik az a nyomás, amit a munkaerőhiányra panaszkodó üzleti körök gyakorolnak az oktatáspolitikára. A 4. részben egy rövid írás foglalja össze a *szakmunkásképzés* sokat emlegetett „visszaszorulásával” kapcsolatos adatokat és kutatási eredményeket. A második fejezet a *felsőoktatás* tárgyunk szempontjából fontos kérdéseivel foglalkozik. Napjaink munkapiacain egyre növekszik az igény megfelelően képzett szakemberekre a természettudományi, műszaki és informatikai területeken. Európai előrejelzések szerint ez a kereslet a jövőben tovább növekszik, miközben nem látni megnyugtató jeleit annak, hogy hasonló ütemű emelkedésre lehetne számítani a megfelelő képzettségű munkaerő kínálatában. Bár ezt a kínálatot számos tényező alakítja, ezek között mindenképpen kiemelkedő helyen van az, hogy kellő számú diákot vonzanak-e a műszaki foglalkozások. A fejezet a 2015-ös PISA felmérés segítségével vizsgálja hogyan alakul Magyarországon nemzetközi összehasonlításban a műszaki foglalkozások iránt érdeklődők aránya, és milyen tényezők befolyásolják az ilyen irányú karrier-terveket.

Végezetül, az 5. rész olyan mechanizmusokkal foglalkozik, melyek adott képzettségű munkaerő-állomány esetén is javíthatják a munkavállaló-munkahely párosítás hatékonyságát, enyhíthetik a hiányt. A rész első fejezete áttekinti a munkaerő keresletében jelenleg is folyó átalakulást – azt, amihez a munkaerőnek alkalmazkodnia kellene. Az alkalmazkodás egyik csatornája a *foglalkozási mobilitás*, a váltásra való képesség és hajlandóság. A foglalkozások összetétele változik, egyetlen ember életciklusa alatt is új foglalkozások jelennek meg, a régebbiek egy része eltűnik. Ezt a folyamatot sok tényező befolyásolja: a technológia vál-

tozás, a külkereskedelem, a népesség kor és iskolázottság szerinti összetételének változása, a szabályozási környezet változása, a munkaerő-piaci intézmények átalakulása. Az alacsony mobilitási ráták hozzájárulhatnak a munkaerő-hiányhoz. A második fejezet ezért megvizsgálja, hogyan változtak a foglalkozási mobilitási ráták Magyarországon 1997 és 2014 között, milyen különbségek figyelhetők meg a mobilitás valószínűségében végzettség, nem és egyéb jellemzők szerint. Egy rövid írás bemutatja a szervezett és nem szervezett *felnőttkori tudásfelhalmozás* intenzitására vonatkozó legfontosabb adatokat nemzetközi összehasonlításban. A *földrajzi mobilitás* fontosságára hívja fel a figyelmet a következő alfejezet, ami az MTA KRTK-ban fejlesztett, számlálókörzeti felbontású GEO elérhetőségi adatbázis segítségével megmutatja, milyen szerepet játszanak az ingázási költségek a munkaerő-kereslet és kínálat közötti feszültség kialakulásában. Végezetül, a Közelkép utolsó fejezete megvizsgálja az *átképzésbe* lépő munkanélküliek összetételét, illetve annak változását és az átképzés hatékonyságának változását.

A korábbi évekhez hasonlóan a Közelkép tanulmányírói széles körből kerültek ki. A szerzői gárda gerincét az MTA (KRTK) Közgazdaságtudományi Intézete adja, de a szerzők között megtalálhatók a Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézet, a Kopint-Tárki, az ELTE, az isprai EU Joint Research Centre és a Budapest Intézet munkatársai. A Közelkép alapvető missziója az, hogy a tudományos kutatásban megszülető eredményeket elérhetővé, érthetővé tegye a szélesebb olvasóközönség számára. Ezért az egyes fejezetek többnyire már megjelent, lektoráláson átesett tudományos művek ismertetésére vállalkoznak, az eredeti tanulmányokban felhasznált – sokakat elriasztó – módszertani, matematikai-statisztikai apparátus formális bemutatása nélkül. Ezzel a hagyománnyal egy ízben már szakítottunk, amikor a Magyarországot 2009-2010-ben sújtó gazdasági világválság munkaerőpiaci hatásainak bemutatásával nem akartuk kivárni a publikációk megjelenéséig tartó két-három (esetenként öt-hat) évet. A 2010. évi, Molnár György által szerkesztett Közelképhez hasonlóan a mostani sem tud kizárólag a tudományos közösség által ellenőrzött művekre támaszkodni. Az évkönyvet finanszírozó intézmények joggal kíváncsiak a munkaerőhiánynak az elmúlt egy-két évben kiéleződött jelenségére. Ennek az elvárásnak azonban részben csak új kutatások elindításával tudtunk megfelelni. Az elemzés módszerei időnként nem olyan kiforrottak, a következtetések nem olyan biztosak, mint azt a számos átdolgozáson átesett tudományos munkák esetében megszoktuk. Ennek ódiúmat vállalva bocsátjuk közre a 2017. évi Munkaerőpiaci Tükör Közelképét.

Változások a munkapiaci szakpolitika eszközeiben

(2016. április – 2017. május)

A fejezetben a munkapiacjal kapcsolatos szakpolitikák 2016 áprilisa és 2017 májusa között végbement, főbb szabályozási változásait foglaljuk össze.

A szakképzésről szóló törvény módosítása kapcsán több jelentős változás 2016. szeptember 1-jétől lépett életbe. Ekkortól a szakiskolák új neve szakközépisko-

la, a szakközépiskoláké szakgimnázium, a speciális szakiskoláké pedig szakiskola. Az új szabályozás szerint a gimnázium és az új szakgimnázium mellett az új szakközépiskola is középiskolának számít. A korábbi Klebelsberg Intézményfenntartó Központból (KLIK) 2017. január 1-jével kiváltak a területi szervei és 59 tankerületi központba olvadtak be. A KLIK 2017. január 1-jétől Klebelsberg Központ néven működik tovább és többnyire ugyanazokat a feladatokat látja el, mint a korábbi KLIK. 2017. január 1-jével a Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Hivatal (NSZFH) hatósági feladat- és hatáskörei, valamint az azokhoz kapcsolódó jogviszonyok tekintetében az NSZFH helyébe a Pest Megyei Kormányhivatal lép.

A különböző munkapiaci szolgáltatások 2017-es változásainak tekintetében megemlíthető az álláskeresőt segítő egyéni cselekvési terv, melynek tartalmát és az álláskereső munkapiaci célját az állami foglalkoztatási szerv és az álláskereső közösen határozza meg; valamint a GINOP-5.3.6-17 program, melynek célja egy, a munkapiacra komplex állásfeltáró-közvetítő és tanácsadó, illetve professzionális HR-szolgáltatásokat nyújtó rendszer kiépítése. 2017-ben célként jelent meg a közfoglalkoztatottak elsődleges munkapiac felé irányítása, a közfoglalkoztatotti létszám szűkítése, azonban a célcsoport bővítésére is sor került: a közfoglalkoztatásba bevonhatóvá váltak a mentális, szociális vagy egészségügyi okból eddig foglalkoztatásba be nem vonható álláskereső is. A munkapiaci mobilitás elősegítése érdekében közvetlen támogatásként munkásszállás építésére nyújtható támogatást vezettek be az önkormányzatok részére, míg a munkaadók a társasági adóra vonatkozó kedvezményeket vehetnek igénybe.

Fontos változás volt 2017-ben a minimálbér és a garantált bérminimum emelése. Ennek következtében emelkedett az álláskeresői járadék és a gyermekgondozási díj (GYED) maximális összege is. A közfoglalkoztatási bér szintén 2017. január 1-től emelkedett. Emellett számos ponton módosult a munkáltatókat érintő adó- és járulékrendszer, melyek közül a legfontosabb változásokat a szociális hozzájárulási adó és az egészségügyi hozzájárulás csökkentése, a szociális hozzájárulási adóhoz kötődő adókedvezmények körének bővülése és a cafeteria-rendszer átalakítása jelentették.

Statisztikai adatok

Ez a fejezet a korábbi években kialakult szerkezetben részletes információt ad a rendszerváltozás óta eltelt időszak alapvető gazdasági folyamatairól, a népesség, a munkapiaci részvétel, a foglalkoztatás, a munkanélküliség, az inaktivitás, a bérek, az oktatás, a munkaerő-kereslet, a regionális különbségek, a migráció, a munkaügyi kapcsolatok, a jóléti ellátások jellemzőiről és néhány munkapiaci mutató nemzetközi összehasonlításáról.

A fejezetben megjelenő adatoknak két fő forrása van: egyrészt a Központi Statisztikai Hivatal rendszeres intézményi, illetve lakossági típusú munkaügyi adatgyűjtései: munkaerő-felvétel (MEF), intézményi munkaügyi statisztika (IMS),

munkaerőmérleg (MEM), másrészt a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat regisztere és az általa lebonyolított adatgyűjtések: munkanélküli-regiszter adatbázisa (NFSZ REG), rövid távú munkaerőpiaci prognózis (PROG), bértarifa-felvételek (BT), továbbá az NGM Munkaügyi Kapcsolatok Információs Rendszere (MKIR). Ezekről az adatforrásokról a statisztikai blokk végén részletesebb információk találhatók. A két legnagyobb adatszolgáltatón kívül az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóságtól származnak a fejezetben szereplő öregségi és rokkantsági nyugdíjakkal és ellátásokkal kapcsolatos adatok. Továbbá egyes táblázatok és ábrák elkészítéséhez a KSH, a NAV és az Eurostat online adatbázisait használtuk.

A fejezet táblázatai és ábrái Excel-formátumban letölthetők az alattuk szereplő linkek segítségével. A 2000-től kiadott Munkaerőpiaci tükörben publikált munkapiaci folyamatokat leíró táblázatok teljes anyaga elérhető a http://adatbank.krtk.mta.hu/tukor_kereso honlapon.

Munkapiaci kutatások – Válogatott bibliográfia 2016

A Munkaerőpiaci tükör 2016. évi kötetébe a 2016-ban megjelent publikációkból válogattunk. A bibliográfia a magyar munkapiac jellemzőivel foglalkozó fontos hazai és külföldi szakirodalomra: könyvekre, folyóiratokra, műhelytanulmányokra, statisztikai kiadványokra, nemzetközi szervezetek munkapiaci témájú kiadványaira terjed ki, és felsorol néhány fontosabb közgazdasági blogot is. A korszerű bibliográfiakészítés elveit követve, igyekeztünk mindenütt megadni az elektronikus elérhetőségeket. Arra törekedtünk, hogy bibliográfiánkban a kötet témaköreihöz kapcsolódó releváns publikációkat – lehetőség szerint – a legteljesebben feltárjuk, a publikációkat könnyen áttekinthető, informatív módon csoportosítsuk.

* * *

A szerkesztőbizottság tagjai megköszönik az *MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont*, az *MKIK Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézet*, a *Központi Statisztikai Hivatal*, az *Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság*, a *Nemzetgazdasági Minisztérium*, a *Budapest Szakpolitikai Elemző Intézet* munkatársainak, az *MTA Emberi Erőforrások Gazdaságtana Tudományos Bizottsága* tagjainak a szükséges információk összegyűjtésében és ellenőrzésében, a kötet szerkesztésében, az egyes részanyagok elkészítésében és megvitatásában végzett munkáját. Köszönetet mondunk a *Nemzetgazdasági Minisztériumnak* a kiadvány anyagi támogatásáért és köszönetet mondunk a *Magyar Tudományos Akadémiának* és a *Közösen a Jövő Munkahelyeiért Alapítvány* kuratóriumának a kötet egyes fejezeteit megalapozó háttérkutatások támogatásáért.